

ნიკოლოზ ოთინაშვილი

ბაგრატის ტაძრის სამშენებლო წარწერების ენობრივ-კალენდრული თარიღდებანი

როგორც წყაროებში აღნიშნულია, ქალაქი ქუთაისი ლეგენდარული ისტორიით გამოირჩევა. ლევან (ლეონ) მეფემ საქართველოს დედაქალაქი ანაკოფიიდან ქუთაისში გადმოიტანა, მაგრამ ამასთან უნდა აღინიშნოს, რომ ქუთაისი ერთიანი საქართველოს დედაქალაქი ლეონის გამეფებამდე იყო. მეშვიდე საუკუნის 20-იანი წლებიდან ქუთაისი დედაქალაქია ციხეგოჯთან ერთად, ხოლო შემდგომ, მერვე საუკუნის დასასრულიდან – ეგრის-აფხაზეთის დედაქალაქი.

ვახუშტი ბაგრატიონი აღნიშნავს თავის შრომაში: “რიონის გაღმა-გამოღმა ადგილი, რომელიც აღაშენა მეფემან ლევან და ჰყო ტახტი, არს ციხე, და ციხიდან ხიდი რიონსა ზედა (ვახუშტი, 1987: 158).

ასეთი აღწევების ჟამს საჭირო იყო სიმბოლური ძეგლი, რომელიც შეიქმნა კიდევ აღნიშნულ ეპოქაში და ეს არის ბაგრატის ტაძარი, რომელიც ერთი გამორჩეული ხუროთმოძღვრული ძეგლია.

ბაგრატის ტაძრის წარწერები და ქუთაისის შემოგარენის ეპიგრაფიკა ერთი ნათელი ფურცელია ამ ეპოქის დახასიათებისათვის. იგი საერთო ქართულის მძლავრ ნაკადშია ჩართული, რომელიც ძირითადად არქაიზმებით არის გამორჩეული. ამ ეპოქის ძეგლების ენა ძველისა და ახალი ქართულის ნარევის წარმოადგენს და ნაკლებად შესწავლილი უბანია. მართალია, დღეს მოგვეპოვება მნიშვნელოვანი გამოკვლევები, მაგრამ საკვლევი და საძიებო კვლავ ბევრია.

მეათე-მეთერთმეტე საუკუნეებში შექმნილი წარწერები, ხელნაწერები, საისტორიო დოკუმენტები სხვადასხვა სტრუქტურით გამოირჩევა. ამ ეპოქაშია შექმნილი ბაგრატის ტაძარი, რომლის ასომთავრული წარწერები ძველი და ახალი ფორმების შერევა-შერწყმის ნათელი მაგალითია. ხალხურ მეტყველებასთან დაახლოებამ გამოიწვია ახალი ლექსიკური ფორმების დანერგვა, რაც ნათლად ჩანს ზემოხსენებულ წარწერებში. ამ დროისათვის არის დაწყებული ორთოგრაფიული ტრადიციის რღვევა, რაც დამახასიათებელია საერთოქართული ენისათვის. მიუხედავად ამისა, ძველი ქართული ასო-ბგერები დიდხანს შემორჩა ქართულ ორთოგრაფიას. ასეა ბაგრატის ტაძრის წარწერებშიც.

ბაგრატის ტაძარზე გამოქვეყნებულია რამდენიმე ნაშრომი, მათ შორის: ვ. ცინცაძე, ბაგრატის ტაძარი, 1964; კ. დანელია, ზ. სარჯველაძე, ქართული პალეოგრაფია, 1997, სადაც ბაგრატის ტაძრის წარწერებია მოყვანილი. აღსანიშნავია ცნობილი პალეოგრაფის ვალერი სილოგავას ნაშრომი: “ეპიგრაფიკული მასალა ბაგრატის ტაძრიდან და მისი მიდამოების არქეოლოგიური გათხრებიდან“, რომელიც ეხება ეპიგრაფიკული მასალის

მოპოვების ისტორიას, არქეოლოგიური გათხრების შედეგებს. ნაშრომი დაბეჭდილია ქუთაისის უნივერსიტეტის მოამბეში, №4, 1995 წელი.

ბაგრატის ტაძრის წარწერების ენობრივი საკითხების შესწავლა-შედარება, ვფიქრობთ, მნიშვნელოვან შედეგებს მოგვცემს არა მარტო ენათმეცნიერული თვალსაზრისით. წარწერების ძველი და ახალი ფორმების შერწყმით გზას იკაფავს საერთო ეროვნული ენის ელემენტები, რაც ჩანს როგორც ფორმებში, ლექსიკაში, ისე ორთოგრაფიაში.

ამ დროიდან და შემდგომ დაიწყო ორთოგრაფიის ტრადიციის რღვევა. მიუხედავად ამისა, ძველი ქართული ასო-ბგერები ტრადიციით დიდხანს შემორჩნენ როგორც საერთო სალიტერატურო ქართულს, ისე დიალექტებს.

როგორც სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, ბაგრატის ტაძრის კედლებზე მოთავსებული წარწერებიდან სამი – სამშენებლო, იატაკის დაგების თარიღის აღმნიშვნელი და ბაგრატ მესამის მემორიალური წარწერა, – ქართული ეპიგრაფიკის კლასიკურ ძეგლებს განეკუთვნება (ვ. სილოგავა, 1995: 55).

სამშენებლო წარწერა: “შეწენითა ღმრთისადთა ბაგრატისაგან – ნებითა ღმრთისადთა აფხაზთა და ქართველთა მეფისა და კუროპალატისა და დედისა მათისა გურანდუხტ დედოფლისა აღეშენა წმიდაჲ ესე საყდარი ელითა”...

აღნიშნულ წარწერაში გვხვდება დამავალი difTongi: ღმრთისადთა, წმიდაჲ. ასეთი ფონეტიკური მოვლენა კი ძველი ქართულისათვისაა დამახასიათებელი. დამავალ დიფთონგს ქმნის *ჲ* (იოტი) ხმოვნებთან ერთად. მოცემულ მაგალითებში პირველი ნაწილი სრული ხმოვანია და მარცვალს ქმნის, მეორე კი (*ჲ*) ამ უნარს მოკლებულია.

წარწერაში *jarისა* და *xanის* დაპირისპირება ჩანს, პირველი მათგანი გვხვდება სიტყვის დასაწყისში: ელითა. შემდეგ წარწერა ნაკლულია.

წარწერებში რელიეფურად არის წარმოდგენილი *umarcvlo u*, რომელსაც ანბანში საკუთარი ნიშანი არ ჰქონდა და იწერებოდა როგორც *u*. როგორც სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, უმარცვლო უ *ვ*-ს სახით არის წარმოდგენილი (რ. სალინაძე, 2008: 34). აღნიშნული ბგერა აშკარად წარმოდგენილია ბაგრატ მეფის სიგელში “ოპიზარ და მიჯნაძორელ მამებისადმი”: “მოვიდეს ჩუენ წინაშე ქუთათის სახლისა სამკუიდრებელისა ჩუენისა ესე მამანი მიჯნაძორელნი და მამანი ოპიზარნი... და ჩუენ ესე მათი შფოთი გუიმძიმა რავდენ იგი წმინდანი უდაბნონი მშუიდობისა და დაწყნარებისა და ჩუენ მეფეთა ლოცვისათვის აშენებულნი არიან და გულსა მიდგინა ღმერთმან და მადლმან მათ წმინდათამან და ელვყავ...” (ზ. სარჯველაძე, 1997: 371). უმარცვლო უ არ დასტურდება სიტყვის თავში და ძირითადად გვხვდება თანხმოვნის შემდეგ პოზიციაში, მაგ.: ჩუენისა, მკუიდრებელსა და სხვა.

მეორე წარწერა: “ქ. მეუფეო, მფლობელო ყოველთა სუფევათაო უმეტესად ადიდე ძლიერი ბაგრატ კუროპალატი, აფხაზთა და ქართველთა მეფე თანა: მამით, დედით, დედოფლით და ძით მათით, ამენ”.

– ეი, იგივე “ე მერვე“ გვხვდება, როცა მოსალოდნელია ე-მ ჯგუფი. იგი ჩვეულებრივ გამოიყენება ე-ზე გათავებული ფუძეების სახელობითში. როგორც აკ. შანიძე შენიშნავს, საშუალო ქართულში მეთერთმეტე საუკუნიდან ნუსხურად ნაწერ წიგნებში ხშირად ე ნიშნის ადგილას არის ნახმარი, განსაკუთრებით უნის შემდეგ, მაგალითად, ჩუ ნ (აკ. შანიძე, 1975: 11).

ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში გვხვდება ქარაგმის შემთხვევები, რომელიც აღნიშნულია კლაკნილი (-) ან სწორი (—) პორიზონტალური ხაზით (რომელსაც “პატივსაც“ უწოდებენ). ძირითადად საკუთარ და ბიბლიურ სახელებს დაესმით. ზემოხსენებულ წარწერაში რამდენჯერმე გვხვდება **სოფ-ვათაო**, ნიშნავს: სუფევათაო; **მ-ით**, ნიშნავს: მათით.

წარწერებში რამდენიმე ადგილას გვხვდება სიტყვები გავრცობილი ფორმით: “მეფისა და კუროპალატისა, დედისა მათისა გურანდუხტ დედოფლისა“...

ამასთან დაკავშირებით აკ. შანიძე წერს: “ემფატიკური ა მსაზღვრელი ნაწილაკია, ამდენად, იგი ფუნქციით ევროპულ ენებში ხმარებულ განმსაზღვრელი ნაწევრის საბაძლოა (აკ. შანიძე, 1942: 24).

ქ. ძოწენიძის აზრით, “ემფატიკური ა დაცულია ყველგან, სადაც მას ძველი ქართულის ნორმები მოითხოვს. მაშინაც კი, როცა ემფატიკური ხმოვანი არ გვხვდება, ძველი ქართულის მოქმედ წესთან გვაქვს საქმე და არა ამა თუ იმ ძეგლის თავისებურებასთან“ (ქ. ძოწენიძე, 1956: 218).

წარწერებში გვხვდება როგორც ძველი, ისე გამარტივებული ზმნისწინები, რომლებიც ორიენტაციას გამოხატავენ.

ახალქართულისებური: შეიწყალე, ადიდე...

ძველი სახით: აღეშენა, განმტკიცნა...

სხვა წარწერებიდან აღსანიშნავია 1984 წელს და შემდგომ არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული ეპიგრაფიკული ძეგლები, რომლებიც დაკავშირებულია ბაგრატის ტაძართან, ნაწილი კი – უქიმერიონზე აღმოჩენილ სხვა ძეგლებთან.

ეპიგრაფიკულ ძეგლში, რომელიც ასომთავრულით არის შესრულებული, ასე იკითხება: “ქრისტე ადიდე მეფე გიორგი“, ხოლო ორ დანარჩენ ფრაგმენტზე: “ქრისტე ადიდე“, რომლის გაგრძელებას არ მოუღწევია ჩვენამდე, რასაც გულისტკივილით აღნიშნავს ვ. სილოგავა.

სხვა ასომთავრული წარწერებიდან აღსანიშნავია 1989 წელს ბაგრატის ტაძრის აღმოსავლეთით, ქუთაისის ციხის ტერიტორიაზე, არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩენილი ერთ სტრიქონად ამოკვეთილი ასომთავრული წარწერა: “წმიდაჲ, ეკატერინა, წმიდაჲ, ბარბარა, წმიდაჲ, მარინა“. აქაც გვაქვს დამავალი დიფთონგები, რომელიც იმ დროისათვის ნორმა იყო. მსგავსი ფაქტები გვხვდება აღმოსავლეთ საქართველოს მთელ რიგ ასომთავრულ წარწერებშიც.

ბაგრატის ტაძრის წარწერები შესრულებულია კიდურწაისრული ასომთავრული გრაფიკით, რომელიც ასეთი დამწერლობის ერთ-ერთი დეკორატიული სახეა.

ქარაგმის ხაზებში ისრის მოყვანილობის პატარა წაწვეტებული სამკუთხედებია დასმული. ასეთი ხაზებით დამშვენებულია სხვა ძეგლებიც, მაგალითად, თიღვის ტაძრის წარწერები.

წარწერებში გვხვდება კვადრატული ფრჩხილები, რაც აზრის სიცხადისა და დაზუსტების მიზნით არის შესრულებული.

ბაგრატის ტაძრის წარწერები ერთი მნიშვნელოვანი გამოვლინებაა ქართული კულტურისა, რომელმაც ახალი მიმართულება მისცა სამწერლობო ენის განვითარებას.

damowmebuli literatura

z. sarjvelaZe, 1997 – z. sarjvelaZe, Zveli qarTuli ena, Tb., 1997.

r. saRinaZe, 2008 – r. saRinaZe, Zveli qarTuli ena (V-XI saukuneebi), Tb., 2008.

v. silogava, 1995 – v. silogava, epigrafikuli masala bagratis taZridan da misi midamoebis argeologiuri gaTxrebidan: quTaisis universitetis moambe, #4, 1995.

ak. SaniZe, 1942 – ak. SaniZe, qarTuli gramatikis safuZvlebi, Tb., 1942.

ak. SaniZe, 1975 – ak. SaniZe, Zveli qarTuli ena (mokle mimoxilva), Tb., 1975.

q. ZoweniZe, 1956 – q. ZoweniZe, emfatikuri xmovani Zvel qarTulSi: saxelis brunebis istoriisaTvis qarTvelur enebSi, Tb., 1956.

NIKOLAZ OTINASHVILI

**LINGUISTIC-PALEOGRAPHIC PECULIARITIES
OF BAGRATI CATHEDRAL INSCRIPTIONS**

From the 20th of the 7th century, Kutaisi is the capital together with Tsikhe-Goji, from the 8th century it's the capital of Egris-Abkhazeti. Bagrati Cathedral was built in this uprisal period, which is a distinguished monument worldwide. Bagrati cathedral inscriptions and epigraphic of Kutaisi surroundings in one of the clear pictures for describing that epoche, it is generally made with old Georgian graphics, as for the language it's a mix of old and middle period Georgian (Asomtavruli and Nuskhuri).

Inscriptions, manuscripts, historical documents of X-XI have different structures. A close relationship with colloquial speech leads to establishing new lexical forms, which is vividly shown in the inscriptions of Bagrati Cathedral and its surroundings. The decomposition of Georgian orthographic tradition starts from this time, which is characteristic of the common Georgian language. Despite this, old Georgian letters retained in Georgian orthography for a long time. The same refers to the Bagrati Cathedral inscriptions. Three from the inscriptions of Bagrati Cathedral - building, denoting the date of the floor, and memorial inscription of Bagrat III belonged to the classical strength of Georgian epigraphics.

Inscriptions of Bagrati Cathedral gave new directions of the writing language development.